

Agata Dziuban

agata.dziuban@uj.edu.pl

Instytut Socjologii, Uniwersytet Jagielloński

Anna Ratecka

anna.ratecka@uj.edu.pl

Instytut Socjologii, Uniwersytet Jagielloński

SPROSTYTUOWANE, ZRANIONE, WROBIONE: KONSTRUOWANIE REPREZENTACJI PRACOWNIC SEKSUALNYCH W DYSKURSIE ABOLICYJNYM

Prostituted, Injured, Framed: Representations of Female Sex Workers in Abolitionist Feminism

Streszczenie: Artykuł ten stanowi próbę krytycznej rekonstrukcji wypracowywanych na gruncie abolicyjnego feminizmu reprezentacji kobiet świadczących usługi seksualne. Odwołując się do zaproponowanej przez Nancy Fraser kategorii uznania, wskażemy, że artykułowane przez abolicjonistki ramy dyskursu na temat pracy seksualnej, mające w założeniu służyć destygmatyzacji i poprawie sytuacji kobiet świadczących usługi seksualne, są *de facto* dyskryminujące i potencjalnie krzywdzące dla osób pracujących seksualnie. Poddając analizie zarówno kanoniczne teksty abolicyjnych feministek, jak i materiały wypracowane przez działające współcześnie europejskie organizacje abolicyjne, przyjrzymy się bliżej dwóm wyodrębnionym przez nas figurom pracownicy seksualnej konstruowanym w abolicyjnym dyskursie: figurze „sprostytuowanej kobiety” i „zranionego podmiotu”. Następnie sięgniemy po wypracowaną przez Judith Butler kategorię „wrabiania”, by pokazać, w jaki sposób i z jakimi konsekwencjami abolicyjne ramy problematyzacji pracy seksualnej konstruują kobiety świadczące usługi seksualne jako osoby niespełniające kryteriów uznawalności.

Słowa kluczowe: praca seksualna; kobiety pracujące seksualnie; feminizm; abolicjonizm; uznanie; prostytutka.

Abstract: In this article, we attempt to critically reconstruct representations of female sex workers developed by abolitionist feminists. We draw on the theoretical notion of recognition, as proposed by Nancy Fraser, to show that frames of discourse about sex work articulated by abolitionists, which in principle aim at destigmatising sex workers and improving their situation, are in fact discriminatory and potentially harmful for those working in the sex industry. While analysing both classical text of abolitionist feminists, as well as writings provided by contemporary, European abolitionist organisations and networks, we distinguish and discuss in detail two main representations of sex workers constructed in the abolitionist discourse: the figure of “prostituted woman” and the figure of “injured subject”. Finally, we use Judith Butler’s critical considerations around the category

of “framing” and “being framed” to show in what ways, and with what consequences, abolitionist framings of sex work deny female sex workers recognition and inclusion into the public sphere.

Keywords: sex work; female sex workers; feminism; abolitionism; recognition; prostitution.

Wprowadzenie

Osoby świadczące usługi seksualne są narażone na liczne i krzyżujące się formy dyskryminacji (Amin, Overs, Saunders 2005; Amnesty International 2016a, 2016b; Bernstein 2007; Chapkis 1997; Deering i in. 2014; ICRSE 2005, 2015, 2016; Kempadoo, Doezema 1998; NSWP 2015; Sanders 2016; SWAN 2009; Ślęzak 2016). Kryminalizacja i penalizacja pracy seksualnej sprawiają, że osoby pracujące seksualnie funkcjonują często na marginesie lub poza granicami prawa. W konsekwencji pozbawione są one dostępu do ochrony prawnej i spotykają się z wtórną wiktyimizacją oraz praktykami dyskryminującymi ze strony przedstawicieli organów ścigania, w tym policji, służb migracyjnych czy straży granicznej. Nierzadkie są też przypadki ich niesprawiedliwego i dyskryminującego traktowania w instytucjach medycznych, pomocowych, sferze publicznej i przez wymiar sprawiedliwości. Doświadczana dyskryminacja nie tylko przyczynia się do ich społecznego wykluczenia, prekaryzacji i marginalizacji w wielu sferach życia, ale również legitymizuje dotykającą je przemoc fizyczną, psychiczną i seksualną.

Wskazane powyżej przejawy dyskryminacji zakorzenione są w stygmatyzujących reprezentacjach pracownic i pracowników seksualnych obecnych w potocznych wyobrażeniach, dyskursie medialnym, literaturze akademickiej czy przepisach prawa. W społeczeństwach zachodnich, szczególnie od czasów nowożytnych, osoby świadczące usługi seksualne konstruowane były jako niemoralne i „zepsute”, wymykające się społecznym normom, zagrażające biopolitycznemu porządkowi i zdrowiu publicznemu, kulturowo „inne” (Roberts 1997; Scott 2005; Scoular 2015; Sikorska-Kulesza 2004; Walkowitz 1980). Centralną osią doświadczanej przez nie stygmatyzacji były (i nadal pozostają) także dyscyplinujące i opresyjne normy płciowe, będące narzędziem kontroli kobiecej seksualności, obyczajowości i autonomii (Agustín 2007; Bell 1994; Pheterson 1993, 1996).

W latach 60. i 70. XX wieku sytuacja pracownic seksualnych oraz opresyjny charakter przypisanych im reprezentacji stały się przedmiotem krytycznej refleksji na gruncie ruchu feministycznego w Europie i USA. Sytuując pracę seksualną w kontekście patriarchalnego porządku płci, wielowymiarowej marginalizacji kobiet

czy zinstytucjonalizowanych norm dotyczących kobiecej seksualności, feministki podjęły próbę dekonstrukcji dominującego „piętna dziwki” (*whore stigma*) (Pheterson 1993, 1996) i wypracowania nowych ram dyskursu na temat pracy seksualnej. Określana nierzadko mianem „wojen o seks” (Mizielińska 2004; Vance, Snitow 1984) feministyczna debata wokół pracy seksualnej doprowadziła do wykrystalizowania kilku odrębnych stanowisk proponujących odmienne sposoby jej problematyzacji: stanowiska abolicyjnego, proseksualnego i krytycznego. Reprezentantki pierwsze- go z podejść, ujmującego prostytucję¹ jako patriarchalną instytucję z konieczności prowadzącą do wiktyimizacji wszystkich zaangażowanych w nią kobiet, postulowały całkowite zniesienie prostytucji oraz kryminalizację osób czerpiących z niej finansowe i seksualne korzyści (Barry 1995; Dworkin 1993; Jeffreys 1997). Sytuujące się na przeciwległym biegunie feministki proseksualne, nierzadko same świadczące usługi seksualne, postulowały z kolei uznanie pracy seksualnej za przestrzeń ekonomicznej emancypacji i seksualnego samostanowienia kobiet oraz pole kontestacji dominujących wzorców kobiecości i męskości (Nagle 1997; Jenness 1990; Rubin 1984). Postulaty rozpoznania pracy seksualnej jako pracy oraz jej dekryminalizacji, centralne dla nurtu proseksualnego, zostały także podjęte w ramach wypracowanego na gruncie akademickim stanowiska krytycznego. Przyjmując interseksyjną perspektywę, zorientowani krytycznie badacze i badaczki wskazały na wielość możliwych doświadczeń, tożsamości i pozycji społecznych zajmowanych przez osoby pracujące seksualnie. Równocześnie problematyzując wyzysk, przemoc czy opresję doświadczane przez osoby pracujące seksualnie jako pochodne kryminalizacji i stygmatyzacji sektora usług seksualnych (Agustín 2007; Andrijasevic 2010; Bernstein 2007; Brents 2007; Hardy, Kingston, Sanders 2010; O’Neill 2001; Sanders, O’Neill, Pitcher 2009; Scoular 2015; Zatz 1997).

W naszym tekście skupimy się jedynie na pierwszej ze wspomnianych wyżej perspektyw, a więc na stanowisku abolicyjnym. Stanowi ono bowiem współcześnie jedną z dominujących ram problematyzowania prostytucji w dyskursie publicznym i debacie politycznej, określając kluczowe sposoby postrzegania sytuacji osób świadczących usługi seksualne i wyznaczając trendy w ustawodawstwie dotyczą-

¹ W tekście tym posługujemy się kategorią pracy seksualnej do opisu dobrowolnego świadczenia usług seksualnych w zamian za pieniądze lub inne dobra. Świadomie rezygnujemy ze stosowania kategorii „prostytucja”, ze względu na jej zakorzenienie w dyskursie dewiacji i przestępczości oraz stygmatyzujący charakter (Leigh 1997). Po termin „prostytucja” sięgamy jedynie pisząc o perspektywie abolicyjnej, w ramach której kategoria ta jest konsekwentnie używana.

cym pracy seksualnej w Europie i poza nią (Holmström, Skilbrei 2013; Jahnsen, Wagenaar 2018; Mattson 2016; Ward, Wylie 2017). Równocześnie jednak stanowisko abolicyjne oraz wypracowywane na jego gruncie reprezentacje pracy seksualnej wzbudzają niezwykle dużo kontrowersji i wywołują sprzeciw zarówno w ruchu feministycznym, środowisku akademickim, jak i wśród osób pracujących seksualnie (Agustín 2005; Aradau 2008; Bernstein 2010; Davies, J., Davies B. 2010; Doezema 2001; Kempadoo, Doezema 1998; ICRSE 2013; Jahnsen, Wagenaar 2017; Levy 2015; Levy, Jakobsson 2014; NSWP 2015; Scoular, Carline 2014; Ward, Wylie 2017; Zatz 1997). Artykuł ten również stanowi krytyczny głos w debacie dotyczącej założeń leżących u podstaw perspektywy abolicyjnej. Jako przedstawicielki nurtu krytycznego, od lat prowadzące badania terenowe oraz działania *outreach*² wśród osób świadczących usługi seksualne w Polsce i Europie, dostrzegamy rozdźwięk między abolicyjnymi sposobami ujmowania pracy seksualnej a samoidentyfikacją i doświadczeniami pracujących seksualnie kobiet oraz potencjalne zagrożenia implementacji tego stanowiska w prawie i politykach publicznych.

Artykuł ten stanowi próbę rekonstrukcji wypracowywanych na gruncie abolicjonizmu reprezentacji kobiet świadczących usługi seksualne. Odwołując się do zaproponowanej przez Nancy Fraser kategorii uznania (Fraser 2009; Fraser, Honneth 2005), dowodzimy, że artykułowane przez abolicjonistki ramy dyskursu dotyczącego pracy seksualnej – mające służyć destygmatyzacji i poprawie sytuacji „prostytuowanych kobiet” – są w swoich założeniach dyskryminujące i potencjalnie krzywdzące dla pracujących seksualnie osób. Definiując uznanie jako możliwość równego uczestnictwa w życiu społecznym (Fraser 2005), pokazujemy, że abolicyjne sposoby konstruowania kobiet świadczących usługi seksualne są *de facto* formą „wrabiania” (Butler 2011), ponieważ odbierają im podmiotowość, autonomię i głos, a w konsekwencji odmawiają im szansy na samoreprezentację i partycypację we wspólnocie politycznej.

Koncentrujemy się na przedstawieniach kobiet świadczących usługi seksualne i analizujemy abolicyjny dyskurs dotyczący prostytucji, korzystając z narzędzi krytycznej analizy dyskursu. W tekście tym sięgamy przede wszystkim do kanonicznych tekstów feministek abolicyjnych oraz materiałów wypracowanych przez

² *Outreach* jest innowacyjną metodą pracy z osobami doświadczającymi dyskryminacji i zagrożonymi marginalizacją, która zakłada wyjście aktywistek i aktywistów czy też pracownic i pracowników socjalnych poza mury instytucji pomocowych i podjęcie współpracy z adresatkami i adresatami działań na ich własnym „terenie” czy w ich własnym środowisku (zob. Dziuban, Ratecka 2012; Michel 2011).

organizacje abolicyjne³. Istotne źródło stanowią dla nas także zorientowane abolicyjnie raporty i ekspertyzy, odnoszące się do pracy seksualnej, pisane na potrzeby instytucji Unii Europejskiej oraz Organizacji Narodów Zjednoczonych.

Abolicjonizm: „przeciwko prostytucji, dla prostytuowanych kobiet”⁴

Abolicjonizm to wypracowane na gruncie feminizmu stanowisko domagające się abolicji, czyli zniesienia prostytucji definiowanej jako krańcowa forma patriarchalnej przemocy wobec kobiet. Choć zakorzeniony jest on w XIX-wiecznym ruchu anty-prostytucyjnym⁵, w literaturze przedmiotu stanowisko to kojarzone jest zazwyczaj z takimi feministkami jak Kate Millet, Kathleen Barry, Carole Pateman, Catherine MacKinnon, Andrea Dworkin czy Sheila Jeffreys. Od lat 70. XX wieku autorki te zaangażowały się w szerszą, podejmowaną w ramach drugiej fali feminizmu, analizę opartego na męskiej dominacji patriarchalnego porządku leżącego u podstaw nierówności płci. Usytuowana obok innych, zdefiniowanych jako opresyjne i prowadzące do uprzedmiotowienia kobiet, zjawisk – pornografii (Dworkin 1981), przemocy seksualnej (MacKinnon 1979) czy małżeństwa (Pateman 1988) – praca seksualna stała się jednym z kluczowych przedmiotów zainteresowania i krytyki w ramach (określanego jako radykalny) abolicyjnego nurtu drugofalowego feminizmu.

Jednym z podstawowych wątków eksponowanych przez abolicyjne feministki była kwestia zakorzenienia pracy seksualnej w szerszym systemie nierówności płci, który sytuuje kobiety w pozycji ekonomicznej, społecznej i seksualnej podległości wobec mężczyzn. Jak podkreśla na przykład Kate Millet, jako instytucja opierająca się na finansowej zależności kobiety od mężczyzny oraz zakładająca ciągłą seksualną dostępność kobiet, prostytucja stanowi „paradygmatyczną formę kobiecej opresji” (Millet 1975: 56), leżącą u podstaw kapitalistycznego patriarchal-

³ Skupimy się przede wszystkim na organizacjach działających w Europie: Animus Association, Europejskie Lobby Kobiet, Europejska Sieć Kobiet Migrantek, Fundacja Scelles, niemiecka Korfa, brytyjska koalicja 'Nordic Model Now!', Norweskie Forum Kobiet, irlandzka Ruhama, Szwedzkie Forum Kobiet.

⁴ Honeyball 2014: 17.

⁵ Za fundatorkę i kluczową ideolożkę ruchu abolicyjnego uznaje się brytyjską aktywistkę Josephine Butler, przewodniczącą utworzonej w 1869 r. feministycznej organizacji Ladies National Association (LNA), działającej na rzecz zniesienia prostytucji i niesienia pomocy ofiarom „seksualnego niewolnictwa” (Scott 2005; Scouler 2015; Walkowitz 1980). Jak podkreślają same przedstawicielki współczesnego abolicjonizmu, drugofalowa krytyka prostytucji budowana jest w bezpośrednim nawiązaniu do myśli XIX-wiecznych abolicjonistek (Barry 1995; Jeffreys 1997; por. też. Sloan, Wahab 2000; Strom 2009).

nego porządku. Opresyjny i przemocowy charakter prostytucji zasadza się tu na seksualnej eksploatacji kobiet, które redukowane są do obiektów seksualnych i biernych przedmiotów męskiego pożądania (Jeffreys 1997: 2–4; MacKinnon 2011: 273; Pateman 1988: 201–208). Co więcej, zdaniem abolicjonistek prostytucja jest formą przemocy, która dotyka nie tylko kobiet świadczących usługi seksualne, ale „kobiet w ogóle”. Normalizuje i legitymizuje ona bowiem patriarchalną regułę, zgodnie z którą mężczyzna – z racji bycia mężczyzną – ma prawo do zaspokojenia swoich seksualnych potrzeb przy użyciu kobiecego ciała (Pateman 1988: 208).

Zidentyfikowana tu podwójna wiktymizacja kobiet – indywidualna, doświadczana przez pracownicę seksualną i kolektywna, spotykająca kobiety jako szerszą kategorię społeczną – stała się także centralnym wątkiem analiz i projektów politycznych abolicjonistek działających w Europie i USA od lat 80. XX wieku. Ich wkład w dyskurs abolicyjny polegał przede wszystkim na przedefiniowaniu głównych ram debaty na temat prostytucji, a więc sprobematyzowaniu jej już nie w abstrakcyjnych kategoriach „męskiej opresji” czy „patriarchalnej przemocy”, ale w odniesieniu do politycznych kategorii „przemocy ze względu na płeć” i „równości płci” (Ekberg 2004; Levy 2015; Mattson 2016; Outshoorn 2004). To przedefiniowanie pozwoliło abolicjonistkom zaangażować się w polityczny lobbying na rzecz rozwiązań prawnych mających prowadzić do zniesienia prostytucji. Wzorcowym systemem prawnym stał się tu przyjęty w Szwecji w 1999 r. model legislacyjny uzupełniający kryminalizację osób czerpiących zyski z pracy seksualnej innych osób o przepis zakazujący kupowania usług seksualnych, definiowanego tu jako forma przemocy wobec kobiet⁶.

Kryminalizacja klientów w Szwecji, prezentowana jako bezdyskusyjny „sukces w walce z prostytucją” (Ekberg 2004; EWL 2014; Foundation Scelles 2016; Honeyball

⁶ Jak podkreśla Gunilla Ekberg, ekspertka do spraw prostytucji przy szwedzkim Ministerstwie Sprawiedliwości w latach 2002–2006, wyjątkowość tego przepisu polega na tym, że „odnosi się [on] jedynie do nabywców osób w prostytucji (*sic!*). Osoby w prostytucji, ofiary męskiej przemocy, nie ponoszą karnych ani jakichkolwiek innych konsekwencji prawnych” (Ekberg 2004: 1192). Nie dziwi więc, że zgodnie z wykładnią Ekberg, zapis kryminalizujący kupowanie seksu (*sexkopslag*) stał się elementem Aktu Przeciwko Przemocy Wobec Kobiet (Kvinnofrid, w dosłownym tłumaczeniu „Pokój dla kobiet”), umiejscawiając kupowanie seksu obok innych objętych sankcją karną form „przemocy męczyzn wobec kobiet” (Ekberg 2004; Florin 2012; Gould 2001; Kulick 2003; Levy 2015; Mattson 2016; Östergren 2017; Scoular 2015). Co jednak istotne, w świetle tego prawa kobiety świadczące usługi seksualne traktowane są jako ofiary jedynie figuratywnie, kupowanie seksu zdefiniowane jest bowiem jako przestępstwo przeciwko porządkowi społecznemu, a więc wszystkim kobietom i gwarantowanej prawem równości płci (Florin 2012; Östergren 2018).

2014; Levy 2015), w znacznym stopniu zdeterminowała kierunek rzeczniczych działań ruchu antyprostytycyjnego w Europie. Abolicyjne organizacje i koalicje zaangażowały się w lobbowanie na rzecz kryminalizacji klientów w poszczególnych krajach i na poziomie międzynarodowym. W rezultacie ustawodawstwo kryminalizujące kupowanie usług seksualnych wprowadzone zostało między innymi w Norwegii, Islandii, Irlandii Północnej czy Francji (Jahnsen, Wagenaar 2018; Mattson 2016; Skilbrei, May-Len 2018; Scoular 2015). Na poziomie europejskim za sukces ruchu abolicyjnego uznać można choćby przyjęcie przez Parlament Europejski tzw. Raportu Honeyball (Honeyball 2014), rezolucji definiującej pracę seksualną jako formę niewolnictwa i wzywającej rządy krajów członkowskich Unii Europejskiej do kryminalizacji klientów. Choć rezolucja ta nie jest prawnie wiążąca, wyznacza ona dominujące w instytucjach europejskich ramy myślenia o pracy seksualnej jako formie eksploatacji seksualnej i przemocy wobec kobiet (Mattson 2016; Outshoorn 2018)⁷.

Przewrotność abolicyjnej polityki uznania

Na pierwszy rzut oka opisana wyżej abolicyjna problematyka prostytucji doskonale koresponduje z feministycznym projektem emancypacji opresjonowanych przez patriariat kobiet. Jest ona również spójna z potocznym, obecnym również w lewicowych i feministycznych mediach, rozumieniem tego, co jest „dobre” dla pracownic seksualnych. Przecież, jak sugeruje Kinga Dunin, „wolałybyśmy żyć w świecie bez prostytucji”, a „[p]rzekonywanie, że są dziedziny – np. intymnych relacji seksualnych – które nie powinny podlegać utowarowieniu, nie wydaje się sprzeczne

⁷ Z końcem lat 80. jednym z centralnych wątków abolicyjnej debaty na łonie feminizmu dotyczącej prostytucji stała się kwestia handlu kobietami w celu eksploatacji w prostytucji, podnoszona wielokrotnie również przez pierwszorzędowe abolicjonistki, takie jak wspomniana wcześniej Josephine Butler (Doezema 2000; Walkowitz 1980). Temat ten uzyskał szczególny rozgłos po 1989 r. wraz z upadkiem „żelaznej kurtyny” i intensyfikacją migracji z krajów postsocjalistycznych do krajów Europy Zachodniej (Kligman, Limoncelli 2005; Andrijasevic 2010; Davies, J., Davies B. 2010; Fojtová 2016). W ramach tego dyskursu „problem” prostytucji powiązany został bezpośrednio z transnarodowym zjawiskiem handlu ludźmi. Dowodząc, że proceder ten obecny jest przede wszystkim w sektorze usług seksualnych, a główne poszkodowane stanowią migrantki eksploatowane seksualnie w prostytucji, abolicyjne aktywistki uczyniły pracownice seksualne paradygmatycznymi ofiarami tego przestępstwa. Bezpośrednim rezultatem przyjęcia takiej perspektywy jest utożsamianie handlu ludźmi z prostytucją oraz promowanie zapisów wprowadzających kryminalizację klientów osób świadczących usługi seksualne do unijnych dyrektyw i krajowych przepisów prawnych dotyczących handlu ludźmi i pokrewnych zjawisk (Council of Europe 2014; Ekberg 2004; FEMM 2004; Honeyball 2014; Walby i in. 2016). Choć niezwykle ciekawy z perspektywy prowadzonych przez nas analiz, wątek ten nie zostanie jednak rozwinięty w tym tekście.

ze światopoglądem lewicowym” (Dunin 2017). Można by więc odnieść wrażenie, że prawdziwie prokobiece i wrażliwe społecznie stanowisko zakłada (mniej lub bardziej) radykalny sprzeciw wobec istnienia prostytucji. Przewrotnie jednak, jak postaramy się udowodnić, te z pozoru „dobroczynne” propozycje – oraz ich prawne i polityczne konsekwencje – przyczyniają się do wzmocnienia dyskryminacji pracownic seksualnych, niekiedy stanowiąc też bezpośrednie narzędzie tej dyskryminacji. Jak dowodzimy poniżej, same założenia epistemologiczne, na których ufundowane są abolicyjne postulaty, mają dyskryminacyjny charakter, ponieważ konstruują kobiety pracujące seksualnie w niezwykle dyskredytujący sposób, odmawiając im sprawstwa i statusu samostanowiących podmiotów.

Analitycznym narzędziem, po które sięgniemy poddając krytycznej refleksji perspektywę abolicyjną, jest zaproponowana przez Fraser kategoria uznania (2005). W optyce Fraser uznanie to zapewnienie wszystkim członkom społeczeństwa możliwości udziału w życiu społecznym na równi z innymi. Podstawą uznania w koncepcji Fraser jest wzajemny szacunek, a więc bycie potraktowanym lub potraktowaną przez innych jako autonomiczny/a i równorzędny/a partner/ka interakcji. Brak uznania, definiowany tu jako fundamentalne naruszenie sprawiedliwości, wynika przede wszystkim z istnienia nierówności ekonomicznych i – co kluczowe z perspektywy naszych rozważań – obecności zinstytucjonalizowanych struktur normatywnych, które dewaluuja pewne kategorie osób, pozbawiając je statusu pełnoprawnych podmiotów interakcji (Fraser 2005: 50). Fraser upatruje więc źródeł braku uznania nie w doświadczeniach i cechach poszczególnych jednostek, a w zinstytucjonalizowanych – m.in. w potocznych przekonaniach, prawie, dyskursie publicznym czy wiedzy naukowej – reprezentacjach, konstruujących te jednostki jako normatywne i godne poważania lub też nie-w-pełni wartościowe, niezdolne do artykulacji swoich postulatów.

Centralny dla naszej analizy jest sam proces dyskursywnego ustanawiania osób i grup jako podmiotów uznania, ujęty przez Judith Butler w kategoriach „uznawalności”. Uznawalność odnosi się w tym kontekście do sposobu, w jaki konkretne dyskursywne praktyki, osadzone w określonych normatywnych horyzontach, „przygotowują i ustanawiają podmiot nadający się do uznania” (Butler 2011: 46–47). Jako taka, uznawalność jest uprzednia wobec samego aktu uznania lub nieuznania i określa, jakie kategorie jednostek i grup mogą zostać rozpoznane jako podmioty zasługujące na uznanie. Proces określania tego, kto może być uznany za zdolny

do partycypacji społecznej, równoprawny podmiot interakcji jest więc działaniem politycznym i operacją władzy. Konstruowanie ram uznawania czy uznawalności, a zatem dyskursywne konstruowanie podmiotów, jest bowiem równocześnie procesem ich hierarchizowania i waloryzowania.

Wpisując abolicyjny feminizm w nurt „walki o uznanie” (Hobson 2003) kobiet świadczących usługi seksualne, w kolejnych częściach tekstu pokażemy, w jaki sposób abolicyjne strategie dyskursywnego ramowania pracownic seksualnych konstruuje je jako osoby, które nie spełniają kryteriów uznawalności. Aby to pokazać, przyjrzymy się kolejno dwóm odrębnym, choć ściśle ze sobą powiązanym, figurom pracownicy seksualnej wyodrębnionych przez nas w dyskursie abolicyjnym. Są to kolejno: „prostytuowana kobieta” oraz „zraniony podmiot”.

Prostytuowana kobieta

„[W]ybór bycia prostytuowaną osobą” jest niczym więcej niż iluzją
(Foundation Scelles 2016: 446).

Jedną z dystynktywnych cech abolicjonizmu jest odrzucenie przyjętego przez pro-seksualne feministki oraz feministki krytyczne stanowiska, zgodnie z którym zaangażowanie w pracę seksualną może być – i w większości przypadków jest – rezultatem decyzji osoby świadczącej usługi seksualne (Chapkis 1997; Sanders, O’Neill, Pitcher 2009). W perspektywie abolicyjnej prostytutka stanowi bowiem formę przemocy, seksualnego wyzysku i naruszenia podstawowych praw kobiety, zakładającą „kraj-cową redukcję kobiet do obiektów seksualnych” (Jeffreys 1997: 2). Zrównując prostytutkę z gwałtem (Barry 1979, 1997; Dworkin 1993; EWL 2012) czy niewolnictwem (EWL 2006; Jeffreys 1997; Honeyball 2014), abolicyjne feministki konstatują, że „zgoda” na świadczenie usług seksualnych byłaby w tym kontekście niczym innym jak zgodą na przemoc i dehumanizację. Nie istnieje więc możliwość, by jakakolwiek kobieta świadomie zgodziła się na tego rodzaju uprzedmiotowienie (Barry 1979; Dworkin 1993).

To założenie osadza abolicjonizm w „modelu ofiary” (Dziuban, Ratecka 2012)⁸, czyli takiej ramie interpretacyjnej, która konstruuje wszystkie pracownice seksualne

⁸ Obok „modelu ofiary” autorki wyróżniają także „model dewiantki”, który „przyczyn istnienia zjawiska prostytucji upatruje [...] w samych kobietach świadczących usługi seksualne, które postrzegane są jako osoby o wybujałej i patologicznej seksualności, cierpiące na zaburzenia osobowości, nieprzystosowane społecznie, niezdolne do budowania i utrzymania trwałych relacji emocjonalnych i społecznych” (Dziuban, Ratecka 2012: 105; por. też Ślęzak 2016: 56–62).

jako osoby świadczące usługi seksualne wbrew własnej woli czy poza świadomym wyborem. Osoba pracująca seksualnie jest w tym paradygmacie pozbawioną podmiotowości i sprawstwa ofiarą, stroną bierną, która poddawana jest prostytutce lub której prostytutka niejako „się przydarza”. Nie dziwi więc, że abolicjonistki nie tylko odmawiają uznania pracy seksualnej za formę usługi czy pracy, ale kwestionują także samo rozróżnienie na „dobrowolną” i „przymusową” prostytutkę (EWL 2006, 2014; Foundation Scelles 2016; Hughes, Denisova 2001; Nordic Model Now i in. 2016; O’Connell Davidson 1996, 1998). Założenie, że prostytutkę może cechować dobrowolność nie wpisuje się bowiem w dokę perspektywy abolicyjnej (zob. Bourdieu 2004, 2006), zgodnie z którą zaangażowanie w pracę seksualną jest zawsze z konieczności wynikiem przymusu lub innej zewnętrznej wobec danej osoby siły. Doskonałą manifestacją tego przekonania jest na przykład określanie wszystkich kobiet świadczących usługi seksualne za pomocą takich kategorii, jak „niewolnice seksualne” (Jeffreys 1997; Hughes 2004) czy „prostytuowane kobiety” (Dworkin 1993; Ekberg 2004; EWL 2012, 2014; Farley 2016; Farley, Kelly 2000; Foundation Scelles 2016; Honeyball 2014; MacKinnon 2011; Raymond 2004, 2013; Strom 2015). W kolejnych akapitach przyjrzymy się bliżej zajmującej centralne miejsce w abolicyjnym dyskursie figurze „prostytuowanej kobiety” i trzem dyskursywnym ramom, w których zostaje ona usytuowana.

Pierwsza z ram koncentruje się na socjoekonomicznej pozycji kobiet jako czynnika wyjaśniającym ich zaangażowanie w pracę seksualną. Z tej perspektywy, jedną z kluczowych przyczyn „prostytuowania” kobiet jest ubóstwo, ujmowane tu w kategoriach „przymusu ekonomicznego” (Honeyball 2014: 16). Zdaniem wielu abolicjonistek, przymus ten wynika bezpośrednio z mechanizmów działania patriarchalnego porządku społecznego, który uprzywilejowuje mężczyzn względem kobiet we wszystkich obszarach życia społecznego. Utrwalona w obrębie patriarchalnego kapitalizmu hierarchia płci nie tylko konstruuje kobiecie ciało jako obiekt męskiego pożądania (legitymizując tym samym istnienie prostytutki), ale również determinuje ekonomiczną pozycję kobiet. Konsekwencją jest powstanie całej klasy kobiet, które zmuszone są do prostytutki w wyniku „finansowej desperacji” (Honeyball 2014: 16; zob. Dworkin 1993; EWL 2014; Raymond 2013).

Kategorie „przymusu (ekonomicznego)” czy „(finansowej) desperacji” wyznaczają tu kluczową oś narracji abolicyjnej. Jednoznacznie wskazują one na to, że kondycja, w jakiej znalazły się „prostytuowane kobiety”, fakt, iż świadczą usługi seksualne, nie jest czymś, czego one same by sobie życzyły i z pewnością nie jest konsekwencją

ich indywidualnego wyboru. Przeciwnie, stanowi on efekt ich nieuprzywilejowanej sytuacji ekonomicznej, ubóstwa i społecznej marginalizacji. Jak zauważa Janice Raymond, kiedy sprzedawanie seksu jest „strategią przetrwania” i służy do tego, by „zdobyć pieniądze na życie i następną torbę produktów spożywczych”, jedyny wybór, o jakim możemy mówić to „wybór bezalternatywny” (*choiceless choice*). Wybór ten nie jest *de facto* wyborem, a kolejną formą doświadczanej przez „prostytuowane kobiety” opresji (Raymond 2013: 19–21; zob. Dworkin 1993: 4; EWL 2014: 2). Paradoksalnie więc fakt, że znajdujące się w trudnej sytuacji ekonomicznej kobiety stawiają możliwość zarobienia pieniędzy ponad ubóstwo i decydują się świadczyć usługi seksualne, by utrzymać siebie i swoją rodzinę, traktowane jest tu nie jako wyraz ich sprawczości (jak pewnie zostałyby potraktowane, gdyby analiza dotyczyła decyzji ekonomicznych kobiet w jakimkolwiek innym sektorze rynku pracy), ale dobitny dowód na to, że są jej w pełni pozbawione (zob. Showden 2011: 161).

Bezalternatywność i przymus są również centralnymi elementami drugiej ramy, która zorganizowana jest wokół biograficznych doświadczeń kobiet. Źródłem opresji, które popycha kobiety ku prostytucji, jest tu „przymus biograficzny”, wynikający bezpośrednio z różnych życiowych traum: dorastania w dysfunkcyjnej rodzinie, negatywnych doświadczeń w relacjach intymnych czy przemocy seksualnej w dzieciństwie (Dworkin 1993; EWL 2006, 2014; Farley 2016; Foundation Scelles 2016; Honeyball 2014; Kraus 2015, 2016; MacKinnon 2011). Co istotne, w perspektywie abolicyjnej tego rodzaju osobiste traumy prezentowane są, obok uzależnienia od alkoholu czy narkotyków, jako niemal nieodłączny element biograficznych trajektorii większości pracownic seksualnych. Za źródło danych i wiedzy eksperckiej służą tu głównie badania anty-prostytucyjnej psycholożki klinicznej Melissy Farley (Farley 2004, 2016; Farley, Barkan 1998). Choć spotkały się one z druzgocącą krytyką ze strony badaczek i badaczy pracy seksualnej (Bretns, 2007; Weitzer 2006, 2007, 2011) i nie odnoszą się nawet bezpośrednio do europejskiego kontekstu, ich wyniki przywoływane są jako „bezdyskusyjny fakt” w większości publikacji działających w Europie abolicyjnych aktywistek i organizacji⁹ (EWL 2006, 2014; Honeyball 2014; Raymond 2013).

⁹ O tym, że, jak dowodzi w swych publikacjach Farley, „80–90 procent prostytuowanych osób doświadczyło jakiejś formy przemocy przed wejściem w prostytucję (gwałt, incest, pedofilia), że 62 procent z nich doświadczyło gwałtu i 68 procent cierpi z powodu zespołu stresu pourazowego – co stanowi odsetek podobny do tego, jaki zidentyfikowano wśród ofiar tortur” dowiadujemy się na przykład ze wspomnianego już wcześniej Raportu Honeyball, który przyjęty został przez Parlament Europejski w 2014 r. (Honeyball 2014: 10).

Jednym z najczęściej podnoszonych w tym kontekście wątków jest bezpośrednia korelacja między doświadczeniem przemocy seksualnej w dzieciństwie, w tym kazirodztwa¹⁰, a wejściem w prostytucję (Dworkin 1993; Farley 2004; Kraus 2015, 2016). Według Ingeborg Kraus, abolicyjnej traumatolożki, doświadczenie przemocy seksualnej w dzieciństwie prowadzi do pojawienia się szeregu mechanizmów psychologicznych, które determinują późniejsze losy kobiet: identyfikacji z agresorem, poczucia bezwartościowości oraz dysocjacji, a więc przeżywanego na poziomie doświadczenia „odcięcia swojego ciała od duszy” (Kraus 2015: 3). Wszystkie te mechanizmy prowadzą, zdaniem Kraus, do poważnych problemów psychologicznych, w tym depersonalizacji, zaburzeń w postrzeganiu siebie, swojego ciała i relacji z innymi. Wywołują one także kompulsję powtarzania traumatycznego doświadczenia i popychają tym samym kobiety ku prostytucji (zob. też Tchomarova 2001: 9), co – jak podkreśla Kraus – oznacza *de facto*, że „system prostytucji używa tych traum z dzieciństwa dla swojej korzyści i zysku” (Kraus 2016). Zaangażowanie w pracę seksualną jest tu zatem traktowane jako konsekwencja biograficznej traumy i ekspresja „straumatyzowanej” osobowości. Ten patologizujący sposób problematyzowania kondycji psychicznej pracownic seksualnych (prezentowanie ich jako autodestrukcyjnych, niestabilnych emocjonalnie, z zaburzeniami tożsamości i seksualności) uzasadnia otwarte kwestionowanie ich życiowych wyborów i poddawanie w wątpliwość zdolności do podejmowania samodzielnych decyzji (zob. Burnovski, Sutrees 2008: 61; Harrington 2005). Deklaracje pracownic seksualnych o dobrowolnej czy przemyślanej decyzji o świadczeniu usług seksualnych stają się w tym ujęciu niczym więcej niż wyrazem patologicznego stanu ich świadomości.

Trzecia z ram zorganizowana jest wokół bardziej dosłownie rozumianego przymusu, a więc sytuacji, w których kobiety przymuszane są do pracy seksualnej przez osoby trzecie: alfonsów/sutenerów (*pimp*), handlarzy ludźmi, członków rodziny czy partnerów intymnych. Osoby te, w dominującej większości mężczyźni, stanowią swoiste *alter ego* klienta: „prostytuują”, uprzedmiotawiają i eksploatują seksualnie kobiety, aby czerpać korzyści finansowe. Stosowane przez nich strategie, szeroko opisywane przez abolicjonistki, zakładają zazwyczaj użycie siły, przemocy, szantażu, groźby lub też wykorzystanie słabości, pozycji podległości czy zależności potencjalnej ofiary (Dworkin 1993; EWL 2006, 2014; Farley 2016; Honeyball 2014; Raymond

¹⁰ Jak podkreśla w swym słynnym tekście *Prostitution and Male Supremacy* Dworkin, „kazirodztwo jest obozem dla rekrutek (*boot camp*)” do prostytucji (Dworkin 1993: 4).

2013). Celem tych strategii jest odebranie kobietom autonomii oraz pełne podporządkowanie oprawcom. W konsekwencji tracą one swoją podmiotowość i stają się całkowicie zależne, co często tłumaczone jest „syndromem sztokholmskim” (Barry 1997; Farley 1998; Graham, Rawlings, Rigsby 1994), wyjaśniającym bezwolność kobiet i ich przywiązanie do domniemych sprawców (Adorjan i in. 2012).

Podobnie więc jak w przypadku dwóch pozostałych ujęć, rama ta konstruuje pracownice seksualne jako pozbawione decyzyjności ofiary, uwikłane w prostytucję wbrew swej woli i za sprawą zewnętrznych wobec nich sił. I podobnie jak poprzednie ramy, nie tylko uwyjątkawia ona pracę seksualną jako obszar aktywności ekonomicznej z konieczności naznaczony bezalternatywnością i przymusem, ale także w radykalny sposób uniwersalizuje i esencjalizuje doświadczenia kobiet świadczących usługi seksualne. W wyżej opisanym sposobie reprezentacji pracownic seksualnych zanika całkowicie zróżnicowanie wewnętrzne tej grupy oraz różnorodne powody, dla których kobiety podejmują pracę seksualną. Wymazanie różnic między pracownicami seksualnymi pozwala na potraktowanie ich jako jednorodnej kategorii „sprostytuowanych kobiet” i przypisanie wszystkim podobnego stopnia wiktyimizacji i desperacji w podejmowaniu pracy seksualnej.

Zraniony podmiot

Podatność na zranienie i prostytucja są ze sobą nierozzerwalnie związane. Każdy, kto kiedykolwiek badał prostytucję, jest tego świadomy: już same w sobie okoliczności, z których pochodzą prostytutki, stanowią dla nich zagrożenie. [...] Ich podatność na zranienie zwiększa się, kiedy staną się ludzkimi „towarami” (Foundation Scelles: 2016: 13).

Zdaniem abolicjonistek i reprezentujących je organizacji, istnieje bezpośrednia więź między prostytucją a wiktyimizacją kobiet świadczących usługi seksualne. Wiktyimizacja ta wpisana jest jednak nie tylko w proces „wchodzenia” w prostytucję (bycie „sprostytuowaną”), ale całkowicie określa też rzeczywistość już „sprostytuowanych” kobiet. W perspektywie abolicyjnej świadczenie usług seksualnych jest bowiem zawsze naznaczone krzywdą, opresją i cierpieniem (Barry 1979, 1995, 1997; EWL 2006, 2014; Farley 2004; Foundation Scelles 2016; Honeyball 2014; Kraus 2015, 2016). Podatność na zranienie, czy raczej niekwestionowalny na gruncie abolicyjnych analiz fakt „bycia ranioną” w prostytucji i poprzez prostytucję, definiuje kondycję ontologiczną pracujących seksualnie kobiet. Dlatego też, jak wskazują nasze analizy,

kolejną obok „prostytuowanej kobiety” figurą wyznaczającą kluczowy zrąb podejścia abolicyjnego jest figura pracownicy seksualnej jako „zranionego podmiotu”, który wymaga pomocy, ratunku i zaopiekowania (zob. Andrijasevic 2007; Aradau 2008; Bernstein 2010; Burnovsisk, Sutrees 2008; Doezema 2000, 2001; FitzGerald 2010; Hahn, Holzscheiter 2013; Harrington 2005). Mobilizacja wokół figury „zranionego podmiotu” sytuuje abolicjonizm w obszarze opisywanej przez Claudię Aradau „polityki współczucia”: takiego projektu politycznego, który uzasadnia roszczenia do politycznych interwencji (w tym przypadku: zniesienia prostytucji czy kryminalizacji klientów) poprzez konstruowanie jednoznacznie wiktyimizujących reprezentacji osób będących podmiotem owych interwencji. Celem tych, nierzadko jednostronnych i esencjalizujących, reprezentacji jest uruchamianie silnych emocji: litości i współczucia, które mają motywować solidarność z identyfikowaną na gruncie tego projektu „ofiara” i leżeć u podstaw podejmowanych na jej rzecz działań (Aradau 2008; por. Fassin 2012; Musto 2010; Penttinen 2008).

Nie przypadkiem więc abolicyjne publikacje szokują brutalną i turpistyczną artykulacją „krzywd prostytucji” oraz doznawanego przez pracownice seksualne bólu i cierpienia. Przepuszczalnie jednym z najbardziej ewidentnych przykładów tego rodzaju artykulacji są obecne w większości abolicyjnych publikacji reprezentacje cierpiącego ciała kobiet świadczących usługi seksualne. Potępienie dla prostytucji oraz stosunku seksualnego z klientem, ujmowane nierzadko jako gwałt na kobiecym ciele oraz forma jego radykalnej instrumentalizacji i utowarowienia, wyraża się przede wszystkim w drastyczności dostępnych w abolicyjnej literaturze problematyzacji prostytuowanych kobiet jako nieróżniących się niczym od „dmuchanych, plastikowych seks lalek pełnych służących do penetracji i ejakulacji dziur” (Barry 1995: 35), których waginy traktowane są jako „naczynia na wytrysk” (EWL 2006: 11), „puste dziury otoczone mięsem, czekające na dostawę spermy” (Giobbe 1999 za: Doezema 2001: 26) czy też „kosze na śmieci, do których ejakulują hordy anonimowych mężczyzn” (Hoigard, Finstad 1992: 180). Ciało pracownicy seksualnej nie jest nigdy ciałem zmęczonym pracą i wysiłkiem czy ciałem wyczerpanym przeżywaną w trakcie kontaktów seksualnych przyjemnością. Jest to ciało skrzywdzone: penetrowane kilkanaście lub kilkadziesiąt razy dziennie, zbrukane, rozczłonkowane, okaleczone i pobite, zgwałcone, chore i krwawiące (Barry 1979, 1995, 1997; Dworkin 1993; Ekberg, 2004; EWL 2006, 2012; Jeffreys 1997; MacKinnon 2011):

[Kobieta świadcząca usługi seksualne] postrzegana i traktowana jest jak [...] służ pochwy. Jest ona brudna; było w niej wielu mężczyzn. Mnóstwo spermy, mnóstwo wydzieliny pochwowej. To jest trzewialne, to jest realne, to jest właśnie to, co się tutaj dzieje. Jej odbyt jest często rozerwany z powodu stosunków analnych, krwawi. Jej usta są zbiornikiem na spermę [...]. Wszystkie kobiety postrzegane są jako nieczyste z powodu krwi miesięcznej, ale ona krwawi w innych kontekstach, z innych miejsc. Ona krwawi, ponieważ została skrzywdzona, krwawi, a jej ciało pokryte jest siniakami (Dworkin 1993: 6).

Te drastyczne – i *de facto* niezwykle uprzedmiotawiające pracownice seksualne – opisy korespondują również ze sposobem, w jaki konstruowane są reprezentacje fizycznej i seksualnej przemocy doświadczanej przez kobiety świadczące usługi seksualne. Jak podkreśla większość abolicyjnych autorek i organizacji, przemoc, gwałty, poniżanie, nadużycia i agresywne traktowanie są nieodłącznie wpisane w prostytutkę i dotyczą znacznej większości „prostytuowanych kobiet” (EWL 2006, 2014; Farley 2004; Foundation Scelles 2016; Honeyball 2014). Źródło przemocy wobec kobiet świadczących usługi seksualne upatrywane jest w tym kontekście nie w kryminalizacji i stygmatyzacji pracy seksualnej (Agustín 2007; Bell 1994; Chapkis 1997; Day 2007; Hardy, Kingston, Sanders 2010; Nagle 1997; O’Neill 2001; Sanders, O’Neill, Pitcher 2009), lecz w „naturze” samego sektora usług seksualnych, który prezentuje kobiety jako pasywne obiekty seksualne, legitymizując tym samym ich przemocowe traktowanie (Barry 1979, 1995, 1997; Dworkin 1993). W rezultacie:

usługa seksualna świadczona w prostytutce ma najczęściej przemocowy charakter, zakłada poniżające i obelżliwe akty seksualne, włączając w to seks między klientem a kilkoma kobietami; cięcie kobiet brzytwą; przywiązywanie kobiet do poręczy łóżka i chłostanie ich aż zaczną krwawić; gryzienie ich piersi; przypalanie ich papierosami; cięcie ich ramion, nóg i genitaliów; oddawanie na nie moczu i kału (EWL 2006: 14; zob. Hughes 2004; Raymond i in. 2002).

Wymienione powyżej „praktyki” to jedynie niewielki wycinek bogatego i uderzającego voyerystycznym upodobaniem do detali przywoływanych przez abolicjonistki repertuaru krzywd zadawanych kobietom pracującym seksualnie.

Doświadczana w prostytutce przemoc ma, zdaniem abolicjonistek, dramatyczne konsekwencje dla fizycznego i psychicznego zdrowia pracownic seksualnych. Powoduje ona, jak twierdzą, nie tylko liczne urazy i obrażenia, zwiększone ryzyko zakażenia HIV, raka szyjki macicy, urazy mózgu czy przedwczesną śmierć, ale prowadzi

też do autodestrukcyjnych zachowań (samookaleczania, przyjmowania narkotyków i alkoholu) oraz rozlicznych zaburzeń psychicznych, w tym depresji i bezsenności czy „cielesnej dezintegracji” (Dworkin 1993; EWL 2006, 2012; Farley 2004, 2016; Jeffreys 1997; Raymond 2013). Kluczową spośród patologizujących i medykalizujących problematyzacji kondycji kobiet pracujących seksualnie jest wskazywanie na bezpośrednią korelację między „byciem w prostytutce” a doświadczeniem zespołu stresu pourazowego (PTSD) (Animus Association Foundation 2001; Breakthrough Britain 2013; EWL 2006, 2014; Farley, Barkan 1998; Farley 2004, 2016; Honeyball 2014; Kraus 2015, 2016; MacKinnon 2011; Swedish Women’s Lobby 2016).

Przywołując (lub nie¹¹) wyniki badań Farley (Farley, Barkan 1998; Farley 2004), abolicjonistki twierdzą, że aż 68 procent kobiet w prostytutce ma objawy PTSD, co stawia je na równi z weteranami wojennymi, ofiarami tortur czy kobietami, które padły ofiarą wielokrotnego gwałtu (Ekberg 2004: 1211; EWL 2014: 5; Farley i Barkan. 1998: 4; Foundation Scelles 2016: 39; Honeyball 2014: 10; MacKinnon 2011: 286). Jak wskazują abolicjonistki, manifestacją PTSD wśród pracownic seksualnych są zarówno zaburzenia psychosomatyczne, w tym stany lękowe, drażliwość, skłonność do agresji czy nadmierna czujność, jak i trwałe patologie osobowości, wśród których najczęściej wymieniane są nienawiść do samej siebie, dysocjacja, depersonalizacja czy odcieśnienie (Barry 1979, 1995, 1997; Kraus 2015, 2016). Podobnie jak trauma przemocy seksualnej w dzieciństwie, „trauma prostytutki” pozostawia nieusuwalny ślad w psychice pracownic seksualnych, czyniąc je niezdolnymi do zrozumienia sytuacji, w jakiej „się znalazły”, kierowania własnym życiem i podejmowania racjonalnych decyzji. Nierzadko sprawia ona też, że kobiety nie są „w stanie” odejść z prostytutki, sądząc, że podjęły pracę seksualną z własnej woli. Jak jednak retorycznie zapytuje Kraus, wspomniana wcześniej traumatolożka: „jeśli nie wiesz kim jesteś, nie jesteś naprawdę obecna, twoja świadomość jest zamglona, nie czujesz nic, jesteś oddzielona od swojego ciała – czy to jest wolność? Czy to jest osobiste spełnienie, samorealizacja i samostanowienie?” (Kraus 2015: 3). Odpowiedź na postawione w ten sposób pytanie nie może być twierdząca. Stanowi ona tym samym jedynie reiterację abolicyjnej doksy: prostytutce nie może cechować

¹¹ Co interesujące, wyniki badań Farley dotyczące skali przemocy i zaburzeń psychicznych wśród pracujących seksualnie kobiet zostały w takim stopniu upowszechnione w ruchu abolicyjnym, że zyskały status obiektywnej i niekwestionowanej „prawdy”. Dlatego też w niektórych abolicyjnych publikacjach przytaczających podawane przez Farley liczby nie znajdziemy nawet odwołań bibliograficznych do jej – czy jakichkolwiek innych – prac prezentujących wyniki prowadzonych przez Farley badań (np. EWL 2014; Swedish Women’s Lobby 2016).

dobrowolność, a „prostytuowane kobiety” to ofiary, które – czy tego świadome, czy nie – potrzebują ratunku i (psychiatrycznej) opieki.

Co istotne, dyskurs psychologizujący i medykalizujący doświadczenie pracujących seksualnie kobiet zostaje na gruncie abolicjonizmu uzupełniony również o krytykę dehumanizującego charakteru pracy seksualnej. W tej perspektywie bowiem prostytutka zasada się przede wszystkim na redukcji (seksualności) zaangażowanych w nią kobiet do posiadających wartość pieniężną obiektów seksualnych służących zaspokojeniu męskich popędów. Jako taka, zmienia ona pracownice seksualne w kupowane przez mężczyzn towary, odbierając im tym samym wszelką ludzką godność (zob. Barry 1997: 27; Dworkin 1993; EWL 2006: 10; EWL 2014: 3; Honeyball 2014: 7; Jeffreys 1997: 176–186; Pateman 1988: 198). Doskonałą artykulacją tej myśli są poniższe słowa:

Nieważne czy jest on uległy, schlebiający czy przemocowy, sposób, w jaki klient traktuje prostytutkę jest zaprzeczeniem jej podmiotowości i człowieczeństwa [...]. Płacąc za seksualną przyjemność, fizyczną pracę i/lub udostępnianie mu części ciała, klient *de facto* płaci prostytutowanej kobiecie za bycie osobą, która nie jest osobą (O’Connell Davidson 1996: 189–190).

Jak podkreśla w cytowanym fragmencie Julia O’Connell Davidson, leżąca u podstaw pracy seksualnej transakcja, niezależnie od tego, jaka jest jej forma i przebieg, zawsze pozbawia pracownicę seksualną człowieczeństwa, czyniąc z niej „twar” czy „osobę, która nie jest osobą”. Tym, co sprawia, że pracująca seksualnie kobieta staje się przedmiotem i przestaje być osobą jest z definicji asymetryczny i opresyjny charakter łączącej ją z klientem relacji. Relacja ta zakłada bowiem, zdaniem abolicjonistek, pełne podporządkowanie się pracownicy seksualnej klientowi-mężczyźnie i całkowite zanegowanie jej pożądanego i (seksualnej) podmiotowości (Barry 1995; O’Connell Davidson 1996, 1998; Jeffreys 1997; Pateman 1988)¹².

Choć przedstawiona powyżej argumentacja dotycząca wpisanej w prostytutkę dehumanizacji i odpodmiotowania opiera się na krytyce patriarchalnego porządku płci i zachodzącego w jego ramach uprzedmiotowienia (pracujących seksualnie) kobiet, sama – paradoksalnie – przyjmuje niezwykle męskocentryczną i mizoginiścyczną perspektywę. Po pierwsze, ujmując pracę seksualną jako przestrzeń męskiej dominacji i seksualnego podporządkowania kobiet, abolicjonistki reprodukują nie

¹² „W prostytutce nie chodzi o seks, ale o władzę: kupno usługi seksualnej jest zaprzeczeniem pożądanego drugiej osoby. Płacenie za seks odbiera innej osobie prawo do seksualnego pożądanego i całkowicie pozbawia ją sprawstwa w odniesieniu do własnej seksualności (*sexual agency*)” (EWL 2014: 3).

tylko heteronormatywne, ale i w swej istocie patriarchalne wyobrażenie o pasywnej seksualnie kobiecie (pracownicy seksualnej), zdobywanej przez aktywnego seksualnie mężczyznę (klienta). Po drugie, zakładając, że klient jest tą stroną, która zawsze i z konieczności określa „reguły gry”, a świadcząca mu usługę kobieta jest zawsze tą, która zostaje wykorzystana i zraniona, abolicjonistki konstruują mężczyzn jako podmioty, a kobiety zaś jako obiekty pozbawione jakiejkolwiek podmiotowości i autonomii. Po trzecie, definiując pracę seksualną w kategoriach brutalnego zniewolenia kobiety i jej seksualności, antyprostytycyjne feministki przyjmują zasadniczo, że klient, jego fantazje i potrzeby są tym, co definitywnie określa sposób doświadczania i interpretowania „prostytycji” przez kobiety świadczące usługi seksualne. Innymi słowy, koncentrując się jedynie na męskim punkcie widzenia, męskiej władzy i męskim pożądaniu, abolicjonizm marginalizuje perspektywę i autodefinicje samych pracujących seksualnie kobiet. Uniewidzialnia on na przykład fakt, że dla znacznej większości kobiet pracujących seksualnie w świadczeniu usług seksualnych chodzić może nie o seks i zaspokojenie męskich potrzeb, ale o możliwość „wykorzystania” męskiego pożądania w celu uzyskania ekonomicznej niezależności i dochodu (Zatz 1997). Po czwarte w końcu, sugerując, że świadczenie usług seksualnych dehumanizuje pracownicę seksualną, sprawiając, że „sprzedaje one siebie”, zakładają one, iż aktywność seksualna jest tym, co w pełni określa tożsamość i podmiotowość kobiet. Taki sposób problematyzowania tożsamości i podmiotowości kobiet (pracownic seksualnych, ale i kobiet „w ogóle”) jest nie tylko esencjalistyczny i dehumanizujący, ale na symbolicznym poziomie reprodukuje też męską dominację, powtarzając mizoginiczne – zorientowane wokół seksu i seksualności – kryteria waloryzacji wartości i tożsamości kobiet (Showden 2011: 137–166; Zatz 1997).

Abolicyjnie ramowanie jako „wrabianie”

Prostytuowane kobiety doświadczają szczególnego rodzaju dehumanizacji. Owszem – wszystkie kobiety miewają poczucie, że są przedmiotami, że traktuje się je jak przedmioty. Ale prostytuowane kobiety są traktowane jak przedmiot szczególnego rodzaju – jako tarcza strzelnicza. Tarcza strzelnicza nie jest przedmiotem, który posiada się od dawna i o który się dba, jak o niektóre sprzęty domowe. Tarcza strzelnicza to coś, w co próbuje się trafić. To tarcza strzelnicza, w którą mierzy się swoją lotką. Do tego właśnie służy prostytutka (Dworkin 1993: 8).

W zbiorze esejów poświęconych medialnym przedstawieniom konfliktów zbrojnych, Judith Butler sugeruje, że reprezentacje te określają normatywne schematy interpretacji prezentowanych zjawisk. Tym samym wyznaczają one „ramy uznania”, które wskazują na to, jakie życia „godne” są życia, które „warte” są opłakiwania (Butler 2011; zob. Butler 2004). Dyskursywne ramowanie konkretnych podmiotów, praktyk czy zdarzeń jest więc, w tej optyce, z konieczności uwikłane w potencjalnie krzywdzące relacje dominacji i władzy. Niekiedy, jak twierdzi autorka *Ram wojny*, proces „ujmowania w ramy” – dyskursywnego konstruowania kogoś jako podmiotu – niesie za sobą ryzyko „wrobienia”, czyli wypracowania takich autorytarnych form reprezentacji, które *a priori* dyskredytują daną osobę lub grupę jako „winną” czy „wadliwą”, a więc, w konsekwencji, niegodną lub nienadającą się do uznania (Butler 2011: 51–54).

Naszym zdaniem zaproponowane na gruncie abolicjonistycznego dyskursu reprezentacje kobiet świadczących usługi seksualne, uchwycone w figurach „prostytuowanej kobiety” i „zranionego podmiotu”, noszą wszelkie znamiona opisanego przez Butler „wrabiającego” charakteru ramowania. „Wrabianie” to zachodzi równocześnie na trzech oddziałujących na siebie nawzajem poziomach. Pierwszy z nich odnosi się do konstruowania niezwykle stygmatyzujących i dewaluujących reprezentacji pracownic seksualnych. Drugi zakłada, uzasadnioną tymi reprezentacjami, odmowę potraktowania ich jako równoprawnych i zdolnych do samoreprezentacji podmiotów uznania. I w końcu, na trzecim poziomie, „wrabianie” polega na proponowaniu dyskryminujących i krzywdzących dla – i z perspektywy – pracownic seksualnych polityk i rozwiązań prawnych odnoszących się do sektora usług seksualnych.

Abolicyjne narracje na temat kobiet świadczących usługi seksualne są przede wszystkim wiktyimizujące. Ukazują one pracownice seksualne jako pasywne i zewnątrzsterowne: manipulowane i wyzyskiwane przez bezdusznych i władczych mężczyzn; wepchnięte do prostytucji przez patriarchalną opresję, biograficzną traumę, ubóstwo i przemoc strukturalną; uwięzione w swojej sytuacji siłą, szantażem, nałogiem, patologicznym przywiązaniem, brakiem jakiegokolwiek alternatywy i wyboru. W konsekwencji są one zawsze z konieczności straumatyzowane, „zdy-socjowane”, zaburzone i cierpiące. Konstruując je jako paradygmatyczne „ofiary” wymagające ratunku i pomocy, dyskurs ten nie tylko homogenizuje i uniwersalizuje doświadczenia pracujących seksualnie kobiet, zacierając wielość i różnorodność ich tożsamości, trajektorii zawodowych i zajmowanych przez nie społecznych pozycji, ale również skrajnie je odpodmiotowuje i dystansuje. Tworząc totalizującą i wik-

tymizującą narrację abolicjonizm stygmatyzuje pracownice seksualne jako kulturowo, klasowo i tożsamościowo „inne”. Są one w nim bowiem zawsze ulokowane na peryferiach lub poza granicami domyślnej na gruncie abolicyjnego feminizmu „normy” odnoszącej się do roli i pozycji kobiet w społeczeństwie, „godnych” strategii zarabiania, sposobów budowania relacji intymnych i organizacji życia seksualnego czy zdrowia psychicznego i „troski o siebie”.

„Wrobienie” kobiet świadczących usługi seksualne w te dyskryminujące i pozbawiające sprawstwa ramy jest właśnie tym, co sprawia, że trudno przypisać im status podmiotów uznania. Wiążąc je w figurach „prostytuowanych kobiet” czy „zranionych podmiotów”, abolicjonistki dyskursywnie wyłączają kobiety pracujące seksualnie z możliwości partycypacji społecznej na równi z innymi, odmawiając im pozycji równorzędnych partnerek interakcji: osób zdolnych do samostanowienia, problematyzowania swojej sytuacji i działania na rzecz własnych interesów. Ukazane jako zaburzone psychicznie, pozbawione kontroli nad własnym życiem i ciałem, niemające dobrego rozeznania własnej sytuacji „obiekty seksualne”, pracownice seksualne nie mogą pretendować do miana podejmujących autonomiczne decyzje podmiotów, zdolnych wysuwać roszczenia do uznania i posiadających polityczny głos. W perspektywie tej potrzebują one zatem orędownictwa i rzecznictwa ze strony kogoś, kto będzie mówił – i myślał? – w ich imieniu.

Co więcej, te stygmatyzujące dyskursywne konstrukty nie tylko prezentują pracownice seksualne jako potrzebujące wstawiennictwa, bezwolne i nieme, ale także służą jako narzędzie uciszania i unieważniania głosu osób świadczących usługi seksualne, który nie wpisuje się w abolicyjną ramę (zob. Levy 2015; Zatz 1997). Pozwalają one bowiem na dyskredytowanie wypowiedzi i postulatów pracownic seksualnych przez odwołanie do – zdeterminowanych przez ich biograficzne doświadczenia, życiowe okoliczności bądź przez społeczne i klasowe usytuowanie – deficytów poznawczych, do złej kondycji psychicznej i zaburzeń tożsamości oraz do faktu, że kobiety te zinternalizowały opresyjne wzorce seksualności i kobiecości (Barry 1979, 1995, 1997; Dworkin 1993; EWL 2006, 2014; MacKinnon 1993, 2011; Raymond 2013). Nierzadko też abolicyjne feministki idą o krok dalej, delegitymizując stojące w opozycji do ich perspektywy postulaty pracownic seksualnych i zrzeszających je organizacji zarzutem niereprezentatywności, a więc nieprzystawalności do wy-

pracowanego przez abolicjonistki obrazu „prostytutki”¹³. Niekiedy także dewalują one występujące w swoim imieniu pracownice seksualne jako zdradzycynie równości płci i agentki patriarchy¹⁴ niegodne statusu kobiet lub osoby działające w interesie nie „prostytuowanych kobiet”, lecz czerpiącego korzyści z prostytucji lobby suterskiego (Banyard 2015; Bindel 2015; EWL 2006; Foundation Scelles 2016; Grzyb 2017; Shrage 1989; por. też: ICRSE 2015; Mullin 2017)¹⁵.

Pozycjonując siebie jako rzeczniczki „prostytuowanych kobiet”, mające wgląd zarówno w doznawane przez nie krzywdy, jak i dysponujące receptą na poprawę ich sytuacji, abolicjonistki angażują się także w działania lobbujące mające na celu wprowadzenie rozwiązań prawnych pozwalających przeciwdziałać „prostytucji”. Wśród rozwiązań tych znajdują się wspomniane już projekty kryminalizacji pracy seksualnej poprzez nakładanie sankcji karnych na klientów i trzecie strony, a także zwiększenie nadzoru i kontroli nad sektorem usług seksualnych oraz włączenie „dobrowolnej” prostytucji do definicji handlu ludźmi (Ekberg 2004; EWL 2012, 2014; Honeyball 2014; MacKinnon 2011; Swedish Women’s Lobby 2016). Liczne badania naukowe, analizy międzynarodowych instytucji i organizacji oraz świadectwa osób pracujących seksualnie wskazują jednak, że promowane przez abolicyjne feministki przepisy prawne i polityki mają bardzo negatywne skutki dla osób świadczących usługi seksualne. Nie tylko narażają je na ryzyka zdrowotne i znaczne pogorszenie warunków pracy, ograniczają ich autonomię, ale także pogłębiają doświadczaną przez nie przemoc, wyzysk, dyskryminację oraz społeczną i ekonomiczną marginalizację (Amnesty International 2016a, 2016b; FitzGerald 2010; Hubbard 1999; Hubbard, Matthews, Scoular 2008; ICRSE 2015, 2016; Levy 2015; Scoular 2015). Jak jednak sugerują niektóre antyprostytucyjne aktywistki, celem abolicyjnego projektu politycznego jest przede wszystkim – i ponad wszystko – zniesienie prostytucji. Dlatego też krzywdy doznane przez pracownice seksualne w konsekwencji wpro-

¹³ Niereprezentatywność ta definiowana jest najczęściej w kategoriach ekonomicznego uprzywilejowania, posiadania kulturowego i edukacyjnego kapitału, statusu obywatelskiego, „wolności” od nałogów, zadowolenia z warunków swojej pracy i deklarowania dobrowolności zaangażowania w sektor usług seksualnych (EWL 2014; Foundation Scelles 2016; Grzyb 2017).

¹⁴ „Raczej niż obalać patriarchalną ideologię, działania prostytutek i tego przemysłu jako całości, służą podtrzymaniu społecznego podporządkowania kobiet. W rzeczy samej, istnienie prostytucji oznacza, że kobiety mogą ‘czerpać ekonomiczne zyski z patriarchy’” (Shrage 1989: 357).

¹⁵ Zdaniem Julie Bindel, brytyjskiej abolicyjnej aktywistki i dziennikarki, kategoria „lobby suterskie/lobby proprostytucyjne odnosi się do przedstawicieli akademii i osób czerpiących korzyści z przemysłu seksualnego, promującego pogląd, że prostytucja jest formą pracy (...), ignorując jej dehumanizujący charakter” (Mullin 2015).

wadzenia lobbowanych przez abolicjonistki rozwiązań traktowane są jak „cena, którą trzeba zapłacić” czy „zło konieczne” na drodze do zaprowadzenia równości płci (EWL 2014: 3; por. Östergren 2018; Skilbrei, May-Lin 2018).

Zakończenie. Interseksjonalność, współuczestnictwo, uznanie

Jak pokazują nasze analizy, ujęte w abolicyjne ramy pracownice seksualne „uwięzione” są w stygmatyzujących i uprzedmiotawiających figurach, „skazane” na penalizujące i kryminalizujące ich środowisko pracy polityki, pozbawiane prawa do samoreprezentacji i społecznego uznania. Dla ich (oraz wspólnego, „wszystkich kobiet”) dobra, doświadczenia pracownic seksualnych, ich postulaty i głos są systematycznie deprecjonowane i uciszane. Polityczny „sukces” abolicyjnego ramowania – którego manifestacją jest popularność w dyskursie publicznym i prawna instytucjonalizacja abolicyjnej retoryki – nie jest jednak, naszym zdaniem, sukcesem włączającego, interseksjonalnego i wrażliwego na wielość i różnorodność samoidentyfikacji i doświadczeń kobiet feminizmu. Jest on raczej triumfem wykluczającej, dyscyplinującej, moralizatorskiej oraz budowanej z pozycji władzy i przywileju perspektywy, która dodatkowo redukuje doświadczenia i opresję dotyczącą pracownice seksualne do jednego wymiaru, jakim jest patriarchalna hierarchia płci.

Świadczenia usług seksualnych, podobnie jak wiele innych zjawisk społecznych – od małżeństwa, przez instytucje edukacyjne, po pracę najemną – nie da się jednak sprowadzić do tego uproszczonego opisu. Praca seksualna nie jest bowiem wolna od uwikłań w wielowymiarowe i nakładające się na siebie struktury nierówności, wśród których patriarchalna opresja stanowi tylko jedną z wielu osi wykluczenia. Dlatego też próba wypracowania rzetelnej i krytycznej wiedzy na temat pracy seksualnej, a więc i doświadczeń zaangażowanych w nią osób, nie jest możliwa bez osadzenia jej w szerszym kontekście dynamiki późnego kapitalizmu, globalizacji, procesów migracyjnych, rozwoju technologii, ruchów emancypacyjnych, przemian intymności i hierarchii płci (Agustín 2005; Bernstein 2007; Brents i in. 2012; Hardy, Kingston i Sanders 2010; Zelizer 2000). Tylko patrząc z tej pogłębionej, interseksjonalnej perspektywy możemy uchwycić bogate spektrum doświadczeń osób pracujących seksualnie, sproblematyzować konteksty wykluczenia, w których pozbawiane są autonomii i kontroli, ale także i te przestrzenie, w których przejawia się ich podmiotowość i sprawstwo.

Naszym zdaniem tym, co umożliwi wypracowanie takiej właśnie perspektywy, jest realizacja postulatów zaangażowanych nauk społecznych (Denzin, Lincoln 2009) oraz metodologii feministycznej (Reinharz i Davidman 1992), zakładających oddanie głosu kobietom, mężczyznom oraz osobom niebinarnym świadczącym usługi seksualne oraz spriorytetyzowanie ich punktu widzenia. Wiązać się to może na przykład z wykorzystaniem krytycznych, opartych na współpracy badań interwencyjnych, badań-w-działaniu lub innych strategii badawczych zakładających włączenie pracownic i pracowników seksualnych w wytwarzanie wiedzy na temat ich sytuacji. Będąc alternatywą dla esencjalizującego i patronizującego dyskursu abolicjonistycznego, wypracowana w ten sposób wiedza może pozwolić na postulowaną przez feministyczne aktywistki i badaczki zmianę społeczną, w tym transformację zinstytucjonalizowanych wzorów wartości kulturowej, delegitymizujących roszczenia do uznania wysuwane przez osoby pracujące seksualnie.

Bibliografia

- Adorjan, M. i in. (2012). *Stockholm syndrome as vernacular resource*. *The Sociological Quarterly* 53 (3), 454–474; doi:10.1111%2Fj.1533-8525.2012.01241.x.
- Agustín, L.M. (2005). *Helping Women Who Sell Sex: The Construction of Benevolent Identities*. *Rhizones*, 10 (Spring), 1–15.
- Agustín, L.M. (2007). *Sex at the margins: migration, labour markets and the rescue industry*. New York: Zed Books.
- Amin, A., Overs, C., Saunders, P. (2005). *Violence against sex workers and HIV prevention*. *Violence Against Women and HIV/AIDS: Critical Intersections*, 1–6.
- Amnesty International. (2016a). *Criminalization of Sex Work In Norway Executive Summary The Human Cost Of "Crushing" The Market*. Pozyskano z <https://www.amnesty.org/download/Documents/EUR3641302016ENGLISH.PDF>.
- Amnesty International. (2016b). *Decision on State Obligations to Respect, Protect, and Fulfil the Human Rights of Sex Workers. The International Council decision*. Pozyskano z <https://www.amnesty.org/en/policy-on-state-obligations-to-respect-protect-and-fulfil-the-human-rights-of-sex-workers/>.
- Andrijasevic, R. (2007). *Beautiful dead bodies: gender, migration and representation in anti-traffic-king campaign*. *Feminist Review*, 86, 24–44; doi:10.1057/palgrave.fr.9400355.

- Andrijasevic, R. (2010). *Migration, Agency and Citizenship in Sex Trafficking*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Animus Association Foundation (2001). *Questions and Answers*. Pozyskano z www.legislationline.org/documents/id/8974.
- Aradau, C. (2008). *Rethinking Trafficking in Women*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Banyard, K. (2015). *Why is a pimp helping to shape Amnesty's sex trade policy?* *The Guardian*, 22.10. Pozyskano z <https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/oct/22/pimp-amnesty-prostitution-policy-sex-trade-decriminalise-brothel-keepers>.
- Barry, K. (1979). *Female Sexual Slavery*. New York: New York University Press.
- Barry, K. (1995). *The Prostitution of Sexuality*. New York: NYU Press.
- Barry, K. (1997). *Prostitution of sexuality: A cause for new international human rights*. *Journal of Personal and Interpersonal Loss: International Perspectives on Stress & Coping*, 2 (1), 27–48; doi: 10.1080/10811449708414404
- Bell, S. (1994). *Reading, writing, and rewriting the prostitute body*. Indiana: Indiana University Press.
- Bernstein, E. (2007). *Temporarily yours: Intimacy, authenticity, and the commerce of sex*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bernstein, E. (2010). *Militarized humanitarianism meets carceral feminism: the politics of sex, rights, and freedom in contemporary antitrafficking campaigns*. *Signs*, 36(1), 45–72; doi:10.1086/652918.
- Bindel, J. (2015). *Twitter Post*. Pozyskano z <https://twitter.com/bindelj/status/29691119799447552>.
- Bourdieu, P. (2004). *Męska dominacja*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Bourdieu, P. (2006). *Medytacje pascaliańskie*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Brents, B. et al. (2007). *Bound, Not Gagged. Review of Prostitution and Trafficking in Nevada, Making the Connections*, 1–13, Pozyskano z <http://www.asanet.org/sites/default/files/savvy/sectionsex/documents/miniconferencepapers/workingpapers.pdf>.
- Brents, B. in. (2012). *Sex Work and Trafficking Workgroup Working Paper*. W: *Crossing Boundaries, Workshopping Sexualities. Sociology of Sexualities, Assessing the State of the Field. Crossing Boundaries, Workshopping Sexualities ASA Sexualities Section, Preconference Workshop Denver, CO, Aug 20–21*, 34–38. Pozyskano z <http://www.asanet.org/sites/default/files/savvy/sectionsex/documents/miniconferencepapers/workingpapers.pdf>

- Breakthrough Britain (2013). *It Happens Here. Equipping the United Kingdom to fight modern slavery*. Pozyskano z http://www.centreforsocialjustice.org.uk/core/wp-content/uploads/2016/08/CSJ_Slavery_Full_Report_WEB5.pdf.
- Butler, J. (2004). *Precarious Life. The Powers of Mourning and Violence*. London and New York: Verso.
- Butler, J. (2011). *Ramy wojny. Kiedy życie godne jest opłakiwania*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Książki i Prasy.
- Chapkis, W. (1997). *Live sex acts: women performing erotic labor*. London: Routledge.
- Council of Europe (2014). *Prostitution, trafficking and modern slavery in Europe*, Rezolucja Rady Europy przyjęta z dnia 8 kwietnia 2014. Pozyskano z <http://www.skupstina.me/images/dokumenti/medjunarodna-saradnja/savjet-evrope/1.pdf>.
- Davies, J., Davies, B. (2010). *So if you are not "Nastasha", who are you? Revealing the other trafficked women and their uses?* W: T. Zheng (red.), *Sex Trafficking, Human Rights and Social Justice*, ss. 215–232. New York and London: Routledge.
- Day, E. (2007). *On the game: Women and sex work*. Londo, Ann Arbor, Mi: Pluto Press.
- Deering, K. et al. (2014). *A systematic review of the correlates of violence against sex workers*. *American Journal of Public Health*, 104 (5), 42–54; doi:10.2105/AJPH.2014.301909.
- Denzin, N.K., Lincoln, Y.S. (red.). (2009). *Metody badań jakościowych*. Tom 1. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Doezema, J. (2000). *Loose women or lost women? The re-emergence of the myth of white slavery in contemporary discourses of trafficking in women*. *Gender Issues*, 18(1), 23–50; doi:10.1007/s12147-999-0021-9.
- Doezema, J. (2001). *Ouch!: Western Feminists' "Wounded Attachment" to the "Third World Prostitute"*. *Feminist Review*, 1 (67), 16–38; doi:10.1080/01417780150514484.
- Dunin, K. (2017). *Porozmawiajmy o prostytucji*. *Dziennik Opinii*. Pozyskano z <http://krytykapolityczna.pl/felietony/kinga-dunin/porozmawiajmy-o-prostytucji/>.
- Dworkin, A. (1981). *Pornography: men possessing women*. New York: Putnam.
- Dworkin, A. (1993). *Prostitution and Male Supremacy*. *Michigan Journal of Gender and Law*, 1: 1, 1–12.
- Dziuban, A., Ratecka, A. (2013). *Od wiedzy instytucji do wiedzy terenu – w stronę demokratycznego wytwarzania wiedzy na temat kobiet świadczących usługi seksualne*. *Studia Humanistyczne AGH*, 11 (4), 99–115; doi:10.7494/human.2012.11.4.99.
- Ekberg, G. (2004). *The Swedish Law that Prohibits the Purchase of Sexual Services: Best Practices for Prevention of Prostitution and Trafficking in Human Beings*. *Violence Against Women*, 10 (10), 1187–1218; doi:10.1177/1077801204268647

- EWL. (2006). *The Links between Prostitution and Sex Trafficking: A Briefing Handbook*. Pozyskano z <http://www.catwinternational.org/Content/Images/Article/175/attachment.pdf>.
- EWL. (2012). *Brussels' Call*. Pozyskano z http://www.womenlobby.org/IMG/pdf/brussels_call_en_with_logos_4_dec_2012.pdf?2135/c7749b54d09d66dc5f18fc639bfb6e908b6dc374.
- EWL. (2014). *18 Myths on Prostitution*. Pozyskano z http://www.womenlobby.org/IMG/pdf/prostitution_myths_final_ewl.pdf?3513/adf2a4e692356c85e7aa8b35cfd34e7f1be9aa7e.
- Farley, M. (2004). "Bad for the Body, Bad for the Heart": Prostitution Harms Women Even if Legalized or Decriminalized. *Violence Against Women*, 10 (10), 1087–1125; doi:10.1177/1077801204268607
- Farley, M. (2016). *Very inconvenient truths: sex buyers, sexual coercion, and prostitution-harm-denial*. *Logos* 15 (1). Pozyskano z <http://logosjournal.com/2016/farley-2/>.
- Farley, M., Barkan, H. (1998). *Prostitution, violence, and posttraumatic stress disorder*. *Women & Health*, 27 (3), 37–49; doi:10.1300/J013v27n03_03.
- Farley, M., Kelly, V. (2000). *Prostitution: a critical review of the medical and social science literature*. *Women & Criminal Justice*, 11 (4), 29–64; doi:10.1300/J012v11n04_04.
- Fassin, D. (2012). *Humanitarian Reason: A Moral History of the Present*. Berkeley: University of California Press.
- FEMM (2004). *Report on strategies to prevent the trafficking of women and children who are vulnerable to sexual exploitation* (2004/2216 [INI]). European Parliament.
- FitzGerald, A. (2010). *Biopolitics and the regulation of vulnerability: the case of the female trafficked migrant*. *International Journal of Law in Context*, 6 (3), 277–294; doi:10.1017/S174455231000169.
- Florin, O. (2012). *A particular kind of violence: Swedish social policy puzzles of a multipurpose criminal law*. *Sexuality Research and Social Policy*, 9 (3), 269–278; doi:10.1007/s13178-012-0086-1.
- Fojtová, S. (2016). *Sex Work, Migration and Law. La Strada and Human Trafficking in the Czech Republic*. W: I. Jusová, J. Šiklová (red.), *Czech Feminisms. Perspectives on Gender in East Central Europe*, ss. 189–204. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Foundation Scelles (2016). *Prostitution: Exploitation, Persecution, Repression*. Pozyskano z https://www.fondationscelles.org/pdf/RM4/1_Book_Prostitution_Exploitation_Persecution_Repression_Fondation_Scelles_ENG.pdf.
- Fraser, N. (2005). *Sprawiedliwość społeczna w epoce tożsamości*. W: N. Fraser, A. Honneth, *Redystrybucja czy uznanie? Debata polityczno-filozoficzna*. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP, ss. 27–110.

- Fraser, N. (2009). *Scales of Justice. Reimagining Political Space in a Globalizing World*. New York: Columbia University Press.
- Fraser, N., Honneth, A. (2005). *Redystrybucja czy uznanie. Debata polityczno-filozoficzna*. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP.
- Giobbe, E. (1999). *Statement during the NGO Consultation with UN/IGOs on Trafficking in Persons, Prostitution and the Global Sex Industry: 'Trafficking and the Global Sex Industry: The Need for a Human Rights Framework'*, 21–2 June 1999, Palais des Nations, Geneva.
- Gould, A. (2001). *The Criminalisation of Buying Sex: The Politics of Prostitution in Sweden*. *Journal of Social Policy*, 30 (3), 437–456; doi:10.1017/S0047279401006316.
- Graham, D., Rawlings, E., Rigsby, R. (1994). *Loving to Survive: Sexual Terror, Men's Violence, and Women's Lives*. New York: NYU Press.
- Grzyb, M. (2017). *Usługi seksualne czy eksploatacja i niewolnictwo. Polemika*. *Krytyka Polityczna*. Pozyskano z <http://krytykapolityczna.pl/swiat/uslugi-seksualne-czy-eksploatacja-i-niewolnictwo-polemika/>.
- Hahn, K., Holzscheiter, A. (2013). *The Ambivalence of Advocacy: Representation and Contestation in Global NGO Advocacy for Child Workers and Sex Workers*. *Global Society*, 27 (4), 497–520; doi:10.1080/13600826.2013.823914.
- Hardy, K., Kingston S., Sanders, T. (red.). (2010). *New Sociologies of Sex Work*. London: Ashgate.
- Harrington, C. (2005). *The Politics of Rescue: Pacekeeping and Anti-Trafficking Programmes in Bosnia-Herzegovina and Kosovo*. *International Feminist Journal of Politics*, 7 (2), 175–206; doi:10.1080/14616740500065089.
- Hobson, B. (2003). *Introduction*. W: B. Hobson (red.), *Recognition struggles and social movements: Contested identities, agency and power*, ss. 1–20. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hoigard, C., Finstad, L. (1992). *Backstreets: Prostitution, Money and Love*. Philadelphia: Pennsylvania State University Press.
- Holmström, C., Skilbrei, M. L. (2013). *Prostitution Policy in the Nordic Region: Ambiguous Sympathies*. London: Ashgate.
- Honeyball, M. (2014). *Report on sexual exploitation and prostitution and its impact on gender equality* (2013/2103 [INI]), A7-0071/2014; Committee for Women's Rights and Gender Equality.
- Hubbard, Phil. (1999). *Researching female sex work: reflections on geographical exclusion, critical methodologies and 'useful' knowledge*. *Area*, 31 (3), 229–237; doi:dx.doi:10.1111/j.1475-4762.1999.tb00087.x.

- Hubbard, P., Matthews, R., Scoular, J. (2008). *Regulating sex work in the EU: prostitute women and the new spaces of exclusion*. *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, 15 (2), 137–152; doi:10.1080/09663690701863232.
- Hughes, D.M. (2004). *A letter in opposition to legalized prostitution sent to President Vaclav Klaus and members of the Czech government*. Pozytkano z http://www.academia.edu/attachments/33099768/download_file?st=MTQ5OTY1MzU3MCwxNzguMjMlLjQxLjIyMQ%3D%3D&s=swp-splash-paper-cover.
- Hughes, D.M., Denisova, T.A. (2001). *The transnational political criminal nexus of trafficking in women from Ukraine*. *Trends in Organized Crime*, 6 (3–4), 43–67; doi:10.1007/s12117-001-1005-7.
- ICRSE. (2005). *The Declaration of the Rights of Sex Workers in Europe*. Human Rights. Brussels. Pozytkano z http://www.sexworkeurope.org/sites/default/files/userfiles/files/join/dec_brussels2005.pdf.
- ICRSE (2013). *Hands off Our Clients! Advocacy and Activism Tool Kit against the Criminalisation of clients*. Pozytkano z http://www.sexworkeurope.org/sites/default/files/resource-pdfs/hands_off_sections_1-3.pdf.
- ICRSE (2015). *Structural Violence. Social and institutional oppression experienced by sex workers in Europe*. Pozytkano z http://www.sexworkeurope.org/sites/default/files/userfiles/files/ICRSE_CR_StrctrIViolence-final.pdf.
- ICRSE (2016). *Feminism needs sex workers, sex workers need feminism: towards a sex-worker inclusive women's rights movement*. Pozytkano z http://www.sexworkeurope.org/sites/default/files/userfiles/files/ICRSE_Briefing_paper_woman%27s_right_March2016__05.pdf.
- Jahnsen, S., I Wagenaar, H. (red.). (2018). *Assessing Prostitution Policies in Europe*. New York and London: Routledge.
- Jeffreys, S. (1997). *The idea of prostitution*. Melbourne: Spinifex Press.
- Jenness, V. (1990). *From Sex as Sin to Sex as Work: COYOTE and the Reorganization of Prostitution as a Social Problem*. *Social Problems*, 37 (3), 403–420; doi:10.2307/800751.
- Kempadoo, K., Doezema, J. (red.). (1998). *Global Sex Workers: Rights, Resistance, and Redefinition*. New York and London: Routledge.
- Kligman, G., Limoncelli, A. (2005). *Trafficking Women after Socialism: To, Through, and From Eastern Europe*. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 12 (1), 118–140; doi:10.1093/sp/jxi006.
- Kraus, I. (2015). *Prostitution is Incompatible with Equality Between Men and Women*. Madrid: The Commission for the Investigation of the Mistreatment of Women. Pozytkano z <http://catwininternational.org/Content/Images/Article/643/attachment.pdf>.

- Kraus, I. (2016). *Letter to UN Women*. Pozyskano z <http://www.trauma-and-prostitution.eu/en/2016/11/02/letter-to-un-women/>.
- Kulick, D. (2003). *Sex in the New Europe: The Criminalization of Clients and Swedish Fear of Penetration*. *Anthropological Theory*, 3 (2), 199–218.
- Leigh, C. (1997). *Inventing Sex Work*. W: J. Nagle (red.) *Whores and Other Feminists*. New York: Routledge, ss. 223–231.
- Levy, J. (2015). *Criminalising the purchase of sex: lessons from Sweden*. New York and London: Routledge.
- Levy, J., Jakobsson, P. (2014). *Sweden's abolitionist discourse and law: Effects on the dynamics of Swedish sex work and on the lives of Sweden's sex workers*. *Criminology and Criminal Justice*, 14 (5), 593–607; doi:10.1177/1748895814528926.
- MacKinnon, C. A. (1979). *Sexual harassment of working women: A case of sex discrimination*. New Heaven: Yale University Press.
- MacKinnon, C. (1993). *Prostitution and Civil Rights*. *Michigan Journal of Gender & Law*, 1 (1), 13–31; doi:10.1525/sp.2007.54.1.23.
- MacKinnon, C. A. (2011). *Trafficking, Prostitution, and Inequality*. *Harvard Civil Rights - Civil Liberties Law Review*, 46: 2, 271. Pozyskano z <http://harvardcrcl.org/wp-content/uploads/2011/08/MacKinnon.pdf>.
- Mattson, G. (2016). *The Cultural Politics of European Prostitution Reform: Governing Loose Women*. London: Springer.
- Michel, M. (red.). (2011). *Streetworking: aspekty teoretyczne i praktyczne*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Millet, K. (1975). *The prostitution papers*. St. Albans: Paladin.
- Mizelińska, J. (2004). *(De)konstrukcje kobiecości*. Gdańsk: słowo/obraz terytoria.
- Mullin, F. (2015). *Sorry, UK Sex Work Protesters, There's No Such Thing as a "Pimp Lobby"*. Pozyskano z https://www.vice.com/en_uk/article/nnqx48/the-pimp-lobby-292.
- Mullin, F. (2017). *In Full Sight: "The pimp lobby" at the Amnesty AGM*. Pozyskano z <https://www.versobooks.com/blogs/3162-in-full-sight-the-pimp-lobby-at-the-amnesty-agm>.
- Musto, J.L. (2010). *The NGO-ification of the anti-trafficking movement in the United States*. W: T. Zheng (red.), *Sex Trafficking, Human Rights and Social Justice*, ss. 23–36. New York and London: Routledge.
- Nagle, J. (red.). (1997). *Whores and other feminists*. New York: Routledge.

- Nordic Model Now i in. (2016). *Joint submission to the UN Women consultation on "sex work, the sex trade and prostitution"*. Pozyskano z <https://nordicmodelnow.org/2016/10/16/submission-to-the-un-women-consultation-on-sex-work-the-sex-trade-and-prostitution/>.
- NSWP (2015). *The Real Impact of the Swedish Model on Sex Workers Advocacy Toolkit*. Pozyskano z [http://www.nswp.org/sites/nswp.org/files/Advocacy Toolkit.pdf](http://www.nswp.org/sites/nswp.org/files/Advocacy%20Toolkit.pdf).
- O'Connell Davidson, J. (1996). *Prostitution and the Contours of Control*. W: J. Weeks, J. Hollands (red.), *Sexual Cultures. Communities, Values and Intimacy*, ss. 180–199. London: MacMillan.
- O'Connell Davidson, J. (1998). *The Rights and Wrongs of Prostitution*. *Hypatia*, 17 (2), 84–98; dx.doi:10.1111/j.1527-2001.2002.tb00767.x.
- O'Neill, M. (2001). *Prostitution and Feminism*. Cambridge: Polity.
- Östergren, P. (2018). *Sweden*. W: H. Jahnsen, S. Wagenaar (red.), *Assessing Prostitution Policies in Europe*. New York and London: Routledge.
- Outshoorn, J. (2018). *European Union and Prostitution Policy*. W: H. Wagenaar, Jahnsen (red.), *Assessing Prostitution Policies in Europe*. New York and London: Routledge.
- Outshoorn, J. (red.). (2004). *The Politics of Prostitution. Women's Movement, Democratic States and the Globalisation of Sex Commerce*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pateman, C. (1988). *Sexual contract*. Cambridge: Polity Press.
- Penttinen, E. (2008). *Imagined and Embodied Spaces in the Global Sex Industry. Gender, Work & Organization*, 17 (1), 28–44; doi:10.1111/j.1468-0432.2007.00379.x.
- Pheterson, G. (1989). *A Vindication of the rights of whores*. Seattle, Washington: Seal Press.
- Pheterson, G. (1996). *The Prostitution Prism*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Raymond, J.G. (2004). *Public Hearing on "The Impact of the Sex Industry in the E.U."*. Committee on Women's Rights and Equal Opportunities, European Parliament. Pozyskano z <http://www.europarl.europa.eu/hearings/20040119/femm/raymond.pdf>.
- Raymond, J.G. (2013). *Not a choice, not a job: Exposing the myths about prostitution and the global sex trade*. Dulles: Potomac Books.
- Raymond, J.G., D'Cunha, J., Dzuhayatin, R., Hynes, H.P., Rodriguez, R. (2002). *A comparative study of women trafficked in the migration process. Patterns profiles and health consequences of sexual exploitation in five countries (Indonesia the Philippines Thailand Venezuela and the United States)*. Pozyskano z <https://www.oas.org/atip/Migration/Comparative%20study%20of%20women%20trafficked%20in%20migration%20process.pdf>.
- Roberts, N. (1997). *Dziwki w historii. Prostyucja w społeczeństwie zachodnim*. Warszawa: Wydawnictwo Alfa.

- Rubin, G. (1984). *Thinking Sex: Notes for a Radical Theory of the Politics of Sexuality*. W: C. Vance (red.), *Pleasure and Danger: Toward a Politics of Sexuality*, ss. 269–319. New York and London: Routledge.
- Sanders, T. (2016). *Inevitably Violent? Dynamics of Space, Governance, and Stigma in Understanding Violence against Sex Workers*. *Law, Politics & Society*, 71, ss. 9–114; doi:10.1108/S1059-433720160000071005.
- Sanders, T., O'Neill, M., Pitcher, J. (2009). *Prostitution. Sex Work, Policy & Politics*. London: Sage.
- Scott, J. (2005). *How modern governments made prostitution a social problem: Creating a responsible prostitute population*. Sydney: Edwin Mellen Press.
- Scoular, J. (2015). *The Subject of Prostitution: Sex Work, Law and Social Theory*. London: Routledge.
- Scoular, J., Carline, A. (2014). *A critical account of a "creeping neo-abolitionism": Regulating prostitution in England and Wales*. *Criminology and Criminal Justice*, 14 (5), 608–626; doi:10.1177/1748895814543534.
- Showden, C. (2011). *Choices Women Make. Agency in Domestic Violence, Assisted Reproduction, and Sex Work*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Shrage, L. (1989). *Should Feminists Oppose Prostitution*. *Ethics*, 99 (2), 347–361; doi:10.1086/293069
- Sikorska-Kulesza, J. (2004). *Zło tolerowane: prostytutka w Królestwie Polskim w XIX wieku*. Warszawa: Mada.
- Skilbrei, Ø., May-Len, J. (2017). *Norway*. W: H. Wagenaar, S. Jahnsen, *Assessing Prostitution Policies in Europe*. New York and London: Routledge.
- Sloan, L., Wahab, S. (2000). *Feminist Voices on Sex Work: Implications for Social Work*. *Affilia*, 15 (4), 457–479; doi:10.1177/088610990001500402.
- Strom, A. (2009). *A glimpse into 30 years of struggle against prostitution by the women's liberation movement in Norway*. *Reproductive Health Matters*, 17 (34), 29–37; doi:10.1016/S0968-8080(09)34467-5.
- Strøm, A. (2015). *Developing Feminist Politics on Prostitution*. Pozyskano z <http://kvinnefronten.no/wp-content/uploads/2015/05/Two-Articles-on-Prostitution.pdf>.
- SWAN (2009). *Arrest the Violence. Human Rights and Abuses Against Sex Workers in Central and Eastern Europe and Central Asia*. Pozyskano z http://www.soros.org/initiatives/health/focus/sharp/articles_publications/publications/human-rights-violations-20091217/arrest-violence-20091217.pdf.

- Swedish Women's Lobby (2016). *Written submission by the Swedish Women's Lobby to UN Women's consultation regarding prostitution*. Pozyskano z <http://sverigeskvinnolobby.se/wp-content/uploads/2016/10/Written-Submission-Swedish-Womens-Lobby.pdf>.
- Ślęzak, I. (2016). *Praca kobiet świadczących usługi seksualne w agencjach towarzyskich*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Tchomarova, M. (2001). *Trafficking in Women – Personal, Psychological and Social Problems in (Non)-United Europe*. W: Animus Association Foundation, *Trafficking in Women – Personal, Psychological and Social Problems in (Non)-United Europe* 6-12. Sofia: Animus Association Foundation. Pozyskano z <http://www.legislationline.org/documents/id/8974>.
- Vance, C.S, Snitow, A.B. (1984). *Toward a Conversation about Sex in Feminism: A Modest Proposal*. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 10 (1), 126–135; doi:10.1086/494120.
- Walby, i in. (2016). *Study on the gender dimension of trafficking in human beings. Final report*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Walkowitz, J.R. (1980). *Prostitution and Victorian Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ward, E., Wylie, G. (2017). *Feminism, Prostitution and the State: The Politics of Neo-Abolitionism*. London: Routledge.
- Weitzer, R. (2006). *Moral crusade against prostitution*. *Society*, 43 (3), 33–38; doi:10.1007/BFO2687593.
- Weitzer, R. (2007). *The Social Construction of Sex Trafficking: Ideology and Institutionalization of a Moral Crusade*. *Politics & Society*, 35 (3), 447–475; doi:10.1177/0032329207304319.
- Weitzer, R. (2011). *Legalizing Prostitution: From Illicit Vice to Lawful Business*. New York: NYU Press.
- Zatz, N.D. (1997). *Sex work/sex act: Law, labor, and desire in constructions of prostitution*. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 22 (2), 277–308; doi:10.1086/495157.
- Zelizer, V. (2000). *The Purchase of Intimacy*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.